

Вільчинський В. А.,
перший заступник Голови

Державної інспекції України з питань захисту прав споживачів

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ ЗА УМОВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті досліджується демократизація правової держави в Україні за умов глобалізаційних викликів. Використовуючи при дослідженні означеної проблеми філософсько-правовий інструментарій простежено та з'ясовано, що глобалізаційні виклики та тенденції розвитку людства можуть бути різні за змістом, характером, чинниками безпосереднього чи опосередкованого впливу і формами прояву, але всі вони тією чи іншою мірою торкаються сфер діяльності людини, що загалом регулюється правом.

Ключові слова: філософія права, держава, право, демократизація, глобалізація.

Постановка проблеми. Розвиток інформатики, підвищений технологією інформаційних комунікацій сприяє поширенню інформаційно-технологічної єдності світу та побудови сучасної макророзвинутої цивілізації. Глобальні процеси стимулюють такий хід еволюції цивілізації, коли долаються географічні бар'єри в політичній, економічній, господарсько-виробничій чи культурній взаємодії різних за світоглядним, культурним політико-економічним укладом та іншим світосприйняттям країн. Розвиток інформаційної сфери та швидкісне впровадження новітніх досягнень у цій галузі науки і технологій у повсякденне життя і діяльність висувають перед сучасною людиною вимогу змінюватися і їй самій. Об'єктивна реальність вимагає і призводить до того, що людина стає «втягнутою» у новий, «кібернетичний» простір, стираються просторові та часові обмеження для спілкування людей у різних кутках світу. Будь-яка людина може практично безперешкодно спілкуватися в Інтернеті, отримувати значну кількість різноманітної інформації. Тим самим людина отримує можливість розширити межі свого пізнання реальної дійсності, отримати більш повну інформацію, котра її цікавить. Відбувається внутрішня перебудова окремої людини, збільшується кількість чинників, які впливають на формування її світогляду.

Стан дослідження. Попри те, що демократизаційні та глобалізаційні процеси на внутрішньодержавному й міждержавному рівнях набули розвитку у положеннях В. Башука, О. Данильяна, Ю. Дмитрієнко, А. Костика, М. Костицького, Ж. Марієна, Я. Пітерза, О. Рувіна, В. Співака, Л. Удовики, А. Чухно та інших, але їй досі залишається чимало дискусійних питань, до яких належить і питання демократизації правової держави в Україні, впливу глобалізаційних викликів на сьогодинішній розвиток країни, їх філософсько-правове трактування тощо.

Мета статті полягає у філософсько-правовому дослідженні демократизації правової держави в Україні за умов глобалізаційних викликів.

Виклад основного матеріалу. Філософія, історія, соціологія і демографія вирізняють сучасний етап розвитку цивілізації – глобалізацію – як процес гомогенізації та універсалізації світу в ході постійного історичного процесу розвитку людства. Інформатика і кібернетика підкреслюють інформаційну складову глобалізації як одну із основних характеристик сучасного

соціуму, яка до того ж особливо визначає динамізм усіх змін, що відбуваються в будь-якій точці планети. Незважаючи на те, що кожен із дослідників, що працює у своїй вузькій галузі, зі свого професійної точки зору розглядає глобалізм і проблеми, що він викликає, практично всі погоджуються з тезою, відповідно до якої – це дуже багатогранний процес, що охоплює взаємовплив і переплетення багатьох чинників, а тому його необхідно обов'язково розглядати власне у філософському, а то й у філософсько-правовому вимірах. Такий підхід забезпечить комплексністю у вивченні та вирішенні глобалізаційних проблем і можливостей країн та окремої людини у нових умовах глобалізації. У більшості випадків вчені наполягають на визначенні основної риси глобалізації, так званої її «комунікаційної» складової, адже саме завдяки значному розширенню можливостей новітніх засобів зв'язку та інформатизації суспільства вона («комунікативна», або «інформаційна» складова) революційно вплинула на всі сторони життя людства, значно змінивши технології у різних сферах людської діяльності, скоротивши відстань і час, дозволивши людині більше впливати на процеси, що відбуваються у світі. При цьому втрачає значення розтягнутість прийняття рішень, чи це економічних, політичних чи інших, в просторі, взаємодії можуть відбуватися практично миттєво, вільно без відтермінування їх у часі. В цьому контексті феномен глобалізації доцільно розглядати як взаємодію інформаційних технологій і технологій у різних сферах діяльності людини, незважаючи на це, політика, економіка, екологія, медицина, промисловість, сільське господарство, військова справа тощо. Поза сумнівом, немає заперечень що беззаперечною є позитивна сторона багатогранного зростання інформаційного поля суспільства. Проте, це може нести і свої власні небезпеки для суспільства загалом. Як зазначає В. Башук, «такий зріст основ знання генерованого наукою призводить і до ослаблення суспільства та його неготовності протистояти плинності загроз і небезпек у третьому тисячолітті. Тому сьогодні доводиться констатувати важливість нових підходів технології пізнання як механізму масового гносеологічного процесу з наявністю найскладніших міждисциплінарних зв'язків» [1, с. 129].

Зважаючи на те, що більша частина взаємовпливів соціуму повинна урегульовуватися міжнародним правом, очевидним є і той факт, що національне законодавство окремих країн також може внести значний регулюючий вплив на процеси, що відбуваються у світі. Адже у глобальному світі кожна країна стає невід'ємною частинкою цього світу, яка не тільки зазнає глобального впливу, а й сама отримує можливість впливати на різноманітні процеси у суспільстві. Як слушно з цього приводу відзначає А. Чухно, – глобалізація формує нову еру взаємодії між націями та економічними системами, розширює сферу контактів людей – це і економіка, і технології, і культура, і управління [2, с. 38]. У наслідок цього, ми отримуємо новий тип взаємовідносин у глобальному суспільстві, в якому особливого значення набуває розвиток «якостей людини». Для прикладу, однією із шкіл глобалістики, яку репрезентує Римський клуб, визначені засади, на

яких повинна будуватися трансформація людини та сприйняття нею нової реальності, так званого «нового гуманізму»: 1) почуття глобальності; 2) любові до справедливості; 3) відмови від насильства в боротьбі за свободу. Ці методологічні орієнтири, на думку представників даної школи, допоможуть людині «освоїтися» у її нових цивілізаційних вимірах.

Україна та її громадяни змогли відчути вплив глобалізації з перших років незалежності. Це стало особливо відчутним тоді, коли Україна, ще не сформувавши повністю власну державність, правове поле, демократичні інститути та громадянське суспільство, опинилася під тиском зовнішніх обставин, викликаними процесами глобалізації, що особливо активно почали відбуватися у кінці ХХ століття. В цей час, а, зрештою, і до сьогоднішнього дня, остаточно не сформована державно-світоглядна і філософсько-правова доктрина нашої держави, а відкритість економіки, валютно-фінансової системи і недостатня розвиненість соціальної сфери стали ще одним фактором, що посилює залежність України від глобалізаційних процесів. Така ситуація призводить до значної залежності української держави від світових процесів і насамперед від країн, що виступають у ролі авангарду глобалізації. Україна стає більш відкритою для нових викликів і загроз, на які треба швидко реагувати і від яких треба захищатися. Проте, втягуючись у глобалізаційні процеси, не слід їх боятися, оскільки Україна як країна із достатньо високим економічним, природним та людським капіталом має всі шанси скористатися перевагами глобалізаційних процесів.

Окрім того, В. Співак вказує на те, що контури такого глобального людського співтовариства лише формуються, і його становлення є справою ХХІ століття. Нинішній етап глобалізації відрізняється від попередніх не лише кількісними, а і якісними характеристиками: швидкими темпами формується глобальна інформаційна мережа, а відповідно й інформаційне суспільство, як на національних, так і глобальному рівні; відбувається розширення глобальної економіки, лібералізація ринку, миттєве переміщення капіталів; знання перетворюються у базовий елемент суспільного розвитку на шляху до «суспільства знань» і «економіки знань», а інтелект не лише реформує відносини власності, а й набуває ціннісних переваг у свідомості людей. Суттєвою характерною ознакою сучасного етапу процесу глобалізації є нова якість взаємозв'язків і взаємозалежностей, у яких глобальні зв'язки все більше переважають над локально-національними. Глобальність є головною ознакою суспільства і визначається процесами суперечностей, ризиків, загроз тощо [3, с. 169-173].

Глобалізацію слід трактувати як процес гібридизації, що започатковує глобальну мішаницю [4, с. 73]. Гібридизація культури відбувається лише до певної межі і завжди залишає місце для національного, іншого, не характерного для всіх. Практика підтверджує, що абсолютно безболісним для любих культур є процес обміну її поверховими елементами, а більш глибинні не піддаються уніфікації, генералізації і механічному поєднанню [5, с. 134]. Багатоманітність, нетотожність національних культур, традицій і цінностей є законом і принципом соціокультурної сфери. Основою нового типу цивілізаційного розвитку мають стати цінності, які дадуть можливість забезпечити діалог культур, їх взаємне збагачення і міжцивілізаційний синтез.

У правовому вимірі глобалізаційні перетворення можна охарактеризувати як такі, що впливають на становище України у світовому масштабі, і такі, що мають безпосереднє відношення до життєдіяльності кожної окремої громадянина нашої держави. До перших можна віднести наступні глобальні проблеми: універсальні проблеми політичного, правового та соціально-економічного розвитку: глобальна проблема сталого роз-

витку світу, глобальна проблема суспільної організованості й керованості світовим співтовариством та ін.; глобальні проблеми природно-економічного характеру: енергетична, сировинна, продовольча, водна та ін.; глобальні проблеми переважно правового і соціального характеру (демографічна, міжнародного тероризму та ін.); глобальні проблеми змішаного типу (війни і миру, розвиток і співпраця різноманітних культур, цивілізації); глобальні проблеми екологічного характеру (гомеостазний розвиток системи «людство – навколишнє середовище», екологія забруднення навколишнього середовища); проблема глобального управління, розв'язання якої має забезпечити синхронізований, справедливий розвиток країн світу у різних сферах діяльності людини – енергетичній, ресурсній, продовольчій, екологічній, інформаційній та інших; глобальні проблеми інформаційно-технологічного характеру («інформаційний вибух» в Інтернет-середовищі, створення єдиного інформаційного поля, інформатизація та кібернетизація суспільства); глобальні проблеми технічного і технологічного характеру («високі» технологізації виробництва, освіти, управління та вплив їх змін на економіку, природу, суспільство); глобальні проблеми науково-інтелектуального характеру (міжнародної інтеграції праці, науки, освіти).

Отже, Україні слід активніше брати участь у міжнародній співпраці в розробці можливої дії в розв'язанні найбільш пріоритетних глобальних проблем сучасності, зокрема участь у розробці правової основи сталого розвитку, яка включає економічний, екологічний, соціокультурний, політичний та інші аспекти. До другої групи слід віднести: вплив процесів глобалізації на міжнаціональні і міжконфесійні відносини в певній країні (наприклад, під впливом міграційних процесів, викликаних сучасною глобалізацією); необхідність посилення демократії в українському суспільстві як одна із основних вимог європейського співтовариства для рівноправного входження України у європейські структури; глобальну проблему соціалізації розвитку, яка включає демографічні, етноконфесійні, правові, соціально-культурні та інші сфери життя населення; проблема збереження духовності та національної ідентичності із одночасним розвитком культурної співпраці з іншими країнами; необхідність підвищеної уваги до медицини та охорони здоров'я, протистояння можливим пан-епідеміям; прогнозування рівня зайнятості, боротьба із безробіттям та прогнозування цих процесів у зв'язку із підвищенням міграційних процесів у світі; створення ефективної протидії корупції, боротьби із впливом організованої злочинності.

Найкритичнішою для України обставиною у цих умовах є те, що впродовж останнього десятиліття практично не відбулося ефективних позитивних змін у соціально-правовій сфері, не зважаючи на велику кількість прийнятих за ці роки правових актів, що регламентують дані сфери. Адже часто ці зміни не встигають за швидкозмінними процесами, які відбуваються у глобалізованому світі. Ця обставина, враховуючи можливе зростання соціальної напруги та невдоволення народу, повинна стати об'єктивною умовою для посилення діяльності української держави у правовій сфері. Зауважимо, що оскільки сучасне право розвивалося переважно в межах європейської цивілізації, а в інших цивілізаціях поширювалося на основі його пристосування до національних умов, трансформації до національної своєрідності соціорегулятивних систем, сприйняті, дотримання і оцінка правового розвитку цих цивілізацій на підставі права у європейському традиційному розумінні пов'язане із рівнем європеїзації цих цивілізацій. При цьому в ході такої трансформації права важливою є проблема осмислення (з точки зору національного права і його наближення і взаємоузгодження із вимогами глобалізованої

сучасності) складних проблем трансформації сучасної правової системи, які виявляються пов'язаними із глобальними трансформаціями правової ідеології і правової політики проєкції антропологічного виміру і відповідною трансформацією комунікативних та інтегральних зв'язків правової системи в умовах глобалізації; функціонування правової системи в умовах глобалізації в антропологічному вимірі [6, с. 74-78].

Вимагаючи від таких країн обов'язку дотримання правових принципів та світоглядного бачення суспільних процесів, які відбуваються, потрібно враховувати не тільки унікальність соціально-правового регулювання в кожній з цих цивілізацій, а й ступінь «націоналізації» (перетворення) права на основі своєрідності власного філософсько-правового світогляду і домінуючих у даних країнах соціально-правових регуляторів. Але хоча у кожній країні існують власні «національні» правові цінності, орієнтації та світоглядно-правовий вимір, їм властиві також «пріоритетні орієнтири на домінуючому і переважному засвоєнні зовнішніх цінностей, традицій, орієнтацій, у тому числі й правових, світоглядних, ідейних, як найбільш пріоритетних і перспективних» [7, с. 21]. В такому випадку розвиток права має забезпечувати збереження системності і цілісності існуючого суспільства на новому рівні функціонування. З іншого боку, будь-яка правова теорія, як і будь-яка інша соціальна теорія, ґрунтується на певних соціальних цінностях і є обумовлена інтересами певних соціальних груп. Таки чином, право отримує політичний вимір як правова політика, при цьому, як вказує О. Бандура, право повинно бути зорієнтованим на природні цінності людини [8, с. 7], стаючи при цьому засобом реалізації цих цінностей [8, с. 15]. Правова політика глобального розвитку сучасності має бути у своїй основі антропологічною, тобто, орієнтуватися на людину та її загальнолюдські проблеми. Такий процес імплементації права у національному правовому полі призводить до визнання суспільством абсолютної цінності самого життя кожної людини і висуває тезу про необхідність збереження її природного середовища існування та надання свободи соціальному індивідууму. Як відзначає Ж. Марітен, досліджуючи діалектичний взаємозв'язок між людиною та соціально-державними інститутами, що «будь-яке таке обмеження діє всупереч самому духу демократичного суспільства: демократичне суспільство усвідомлює, що внутрішні імпульси людської суб'єктивності, розум і свідомість є найціннішими джерелами політичного життя» [9, с. 111]. О. Данільян виває, що без такого ціннісного підходу права «неможливо виявити призначення його у загальнолюдському, соціальному і культурному розвитку, зрозуміти його специфічну природу як духовно-практичного засобу освоєння світу людьми» та зрозуміти особливості процесу «присотування» права до національних особливостей та проблем суспільства [10, с. 107].

Розвиток можливостей суспільства, особливо завдяки вдосконаленню технічних і технологічних засобів реалізації інтересів та потреб людини, як радикальний шлях прогресу нематеріальної частини цивілізації, передбачає зростання значення свободи вибору особистості. Тобто за умови зростання свободи індивідуума збільшується кількість життєвих ситуацій, котрі, зазвичай, сприймаються як знаки долі, незаперечна реальність тощо. В новітніх умовах сьогодення з'являється можливість не лише їх змінити, а й узагалі скасувати за бажанням людини. Таким чином, свобода може трактуватися як можливість діяти виключно згідно з особистими бажаннями, беручи до уваги наявність альтернативних варіантів. Це дає підстави зрозуміти свободу як своєрідний простір, у якому реалізується можливість вибору як наслідок усвідомлення людиною особистих бажань [4, с. 15].

Слід звернути увагу, що оскільки право у своїй сутності бере початок від усвідомлення специфічності форми організації людиною свого суспільного буття як світу певних цінностей, визначених і прийнятих самим суспільством, джерела якого є принципово антропологічні, оскільки вони визначаються такими феноменами людського життя як ціннісно-правові категорії «справедливість», «відповідальність», «обов'язок» і т.п. Якщо в первинною формою інтерсуб'єктивності суспільних цінностей виступає сукупність національних звичаїв і суспільна мораль, у сучасному суспільному устрої норми звичаєвого «права» та норми моралі стали жорстко фіксованими («повинно бути так і не інакше») і знайшли своє суспільне відображення у формі законів (правових норм).

Висновки. Концепція глобалізму як філософське осмислення єдності соціуму у сучасних умовах може і має бути з деякими застереженнями охарактеризоване як філософський тип світогляду. Проте світоглядне філософсько-правове осмислення суспільної реальності стає виявом творчого підходу і як методологічна основа для здійснення ефективного впливу на суспільні процеси, що відбуваються у світі.

Переваги філософсько-правового підходу до глобальних проблем сучасності та знайдення способів їх розв'язання, використання можливостей для країн та окремих громадян, які з'являються в процесі глобалізації, пов'язані з тим, що право як сукупність правових норм є зобов'язувальним порядком людських стосунків у рамках соціальної спільноти, які підтримуються офіційно організованим міжнародним і національним примусом. Але, як свідчить міжнародна практика, такий порядок повинен бути підтриманий та має визнаватися всіма членами світової спільноти як авторитетний примусовий порядок, оскільки і країни, і окремі громадяни як індивіди соціуму протистоять один одному як самостійні й вільні індивіди, рівноправні і рівні перед законом. Лише таким чином можливо зорієнтувати різноманітні соціальні групи на мирне співіснування на планеті і створення справедливого суспільства та устрою на правових і раціональних засадах.

Література:

1. Башук В. В. Філософсько-правові засади формування національної безпеки держави / В. В. Башук // Митна справа. – 2011, № 6 (78). – Ч. 2, кн. 1. – С. 127-131.
2. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А. А. Чухно. – К.: Логос, 2003. – 631 с.
3. Співак В. М. Другий тип глобалізації: проблеми та перспективи дослідження / В. М. Співак // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Щоквартальний науковий журнал. – № 3. – 2010. – С. 169-173.
4. Рувін О. Г. Принцип свободи у державотворенні: філософсько-правовий вимір: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук / О. Г. Рувін. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 22 с.
5. Костина А. В. Етнокультурний ренесанс начала XXI века: особенности, противоречия, суждения / А. В. Костина // Культура на рубеже XX–XXI веков: глобализационные процессы. – СПб.: Нестор-История, 2009. – С. 131-157.
6. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір: [монографія] / Л. Г. Удовика. – Харків: Право, 2011. – 552 с.
7. Дмитрієнко Ю. М. Нетрадиційні властивості та трансформації української правосвідомості / Ю. М. Дмитрієнко // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 1/2. – С. 18-26.
8. Філософія права: [навчальний посібник] / За ред. М. В. Костицького. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
9. Марітен Ж. Человек и государство / Ж. Марітен; пер. с англ. Т. Лифинцевой. – М.: Идея-Пресс, 2000. – 196 с.
10. Філософія права: [підручник] / За ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данільяна. – Харків: Право, 2009. – 208 с.
11. Пітерзе Я. Глобалізація як гібридизація / Я. Пітерзе // Глобальні модерності; пер. з англ. Т. Цимбала. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 400 с.

Вильчинский В. А. Философско-правовое исследование демократизации правового государства в Украине в условиях глобализационных вызовов

Аннотация. В статье исследуется демократизация правового государства в Украине в условиях глобализационных вызовов. Используя при исследовании этой проблемы философско-правовой инструментарий, прослежено и выяснено, что глобализационные вызовы и тенденции развития человечества могут быть разные по содержанию, характеру, факторами непосредственного или опосредованного воздействия и формами проявления, но все они в той или иной степени касаются сфер деятельности человека, что в целом регулируется правом.

Ключевые слова: философия права, государство, право, демократизация, глобализация.

Vilchynskiy V. Philosophical and legal study of democratization of the rule of law in Ukraine in conditions of globalization challenges

Summary. The article examines the democratization of the rule of law in Ukraine in the conditions of globalization challenges. Using the philosophical and legal framework during the study of the problem, we managed to trace and find that the globalization challenges and trends of human development may be different in content, nature, factors of direct or indirect impact and forms of manifestation. However, they all are more or less related to the sphere of human activity, in general governed by the law.

Key words: philosophy of law, state, law, democratization, globalization.